

Микола Симчич,
*кандидат філософських наук,
науковий співробітник відділу історії філософії України,
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України*

ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ У РАДЯНСЬКИЙ ЧАС¹

Вважається, що одним з найбільших досягнень радянської історико-філософської україністики є дослідження філософської спадщини Києво-Могилянської академії (КМА). Починаючи з кінця 60-х років, ця сфера інтенсивно розвивалася в межах Інституту філософії АН УРСР. Про могилянську філософію було написано майже десяток монографій, близько сотні статей і видано у перекладі значну кількість філософських курсів XVII—XVIII ст. Однак, беручи до уваги заідеологізованість філософії у СРСР, можна припустити, що це мало певним чином відобразитися і на дослідженнях КМА. Завдання даної статті — дослідити роботи про могилянську філософію, виконані в радянський період, і визначити їхній якісний здобуток та значення на сьогоднішній день.

Проводячи таке історіографічне дослідження, слід мати на увазі, що не варто робити якісь остаточні висновки, відштовхуючись виключно від друкованих текстів того періоду. То був час, коли наука перебувала під пильним контролем ідеології, а дослідники були позбавлені можливості вповні виражати свої думки в друці. Діяла цензура. Крім того, працювала самоцензура. Дослідник, як на свідомому, так і на підсвідомому рівні розумів, що деякі свої ідеї краще приховувати чи переінакшувати задля власної безпеки. Тому зараз, коли вивчаємо тексти того часу, мусимо брати це до уваги. Проте тут постає інша проблема: крім друкованих текстів, маємо обмаль інших надійних джерел, які би допомогли виявити справжню «кухню» наукової творчості того часу. Звичайно, у великій помочі тут стають усні свідчення учасників тих подій. Пам'ять, однак, є річчю досить непостійною і непевною, тому як історичне джерело треба до неї підходити з великою обережністю. Тим не менш, працюючи з цією темою, я відштовхувався як від друкованих чи рукописних джерел, так і від усних свідчень, проте намагався бути обережним як щодо одного, так і іншого.

Перш ніж приступити до розгляду могилянського напрямку в радянській історико-філософській науці, слід сказати кілька слів про тогочасне розуміння історії філософії як такої. Відповідно до марксизму-ленінізму, історико-філософський процес

¹ Робота виконана за підтримки гранту Державного фонду фундаментальних досліджень України Ф 41.5/007 «Філософія в системі національної культури: порівняльний аналіз історико-філософських досліджень в Білорусі та Україні».

являв собою постійну боротьбу матеріалізму з ідеалізмом і діалектикою з метафізикою. Як не важко здогадатися, матеріалізм і діалектика уособлювали позитивне начало, а ідеалізм і метафізика — негативне. Згідно з марксистсько-ленінським баченням, схоластична філософія, до якої належали моголянські курси, тяжіла до ідеалізму і метафізики, тому була негативним явищем в історії філософії. Нічого дивного, що дослідження моголянської філософської спадщини в той час виглядали безперспективно і в перші десятиліття радянської влади взагалі не проводилися.

Перше звернення до філософії киево-моголянських професорів, відбувається аж у повоєнний період і поза межами основних філософських інституцій. У 1949 Петро Пелех, співробітник Інституту психології Міністерства освіти (тепер — Академії педагогічних наук), захистив дисертацію «Психологія в Києво-Моголянском колегиуме XVII в.». Кількома роками пізніше на цю тему він опублікував дві об'ємні статті під назвою «З історії вітчизняної психології XVII ст.»¹ і «Психологія в Київській академії в XVIII ст.»². Петро Пелех як історик психології налаштований, в першу чергу, на дослідження психологічних доктрин, представлених у моголянських курсах, однак час від часу звертає увагу й на більш загальні філософські проблеми, наприклад, проблему універсаль-індивідуації. Попри визнання схоластичності моголянських курсів, він констатує наявність в них матеріалістичних елементів.

Першим, хто спробував зайнятися дослідженням моголянських курсів в Інституті філософії АН УРСР, був Віктор Беляєв. На початку 50-х років він переклав курс діалектики Стефана Яворського (1691—93 навч. років)³, а також написав монографію «К истории общественной и философской мысли Украины в XVII и XVIII веках»⁴ та статтю «Преподавание логики в Киеве в XVII—XVIII вв.»⁵. Віктор Беляєв належав до старої генерації дослідників. Він ще до революції закінчив Санкт-Петербурзьку духовну академію, крім того, деякий час вчився в Ляйпцизькому і Берлінському університетах. Дослідник знав багато іноземних мов і був добрим спеціалістом з ло-

¹ Пелех П.М. З історії вітчизняної психології XVII ст. // Нариси з історії вітчизняної психології (XVII-XVIII ст.). — К.: Радянська школа, 1952. — С. 5—79.

² Пелех П.М. Психологія в Київській академії в XVIII ст. // Нариси з історії вітчизняної психології (XVII—XVIII ст.). — К.: Радянська школа, 1952. С. 8—122.

³ Переклад мав зберігатися в архіві Інституту філософії, проте мені не вдалося його там знайти. Однак уявлення про цей переклад можемо мати з розлогих витягів, поміщених як додатки до монографії «К истории общественной и философской мысли Украины в XVII и XVIII веках». Вражає професіоналізм Беляєва-перекладача. Він добре знав латину, був компетентний у церковній термінології і чудово володів російською, зразка XIX ст.

⁴ Беляєв В.А. К истории общественной и философской мысли Украины в XVII—XVIII вв. — 1952. // Архів Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України — Оп. 2. — Од.зб. 99.

⁵ Беляєв В.А. Преподавание логики в Киеве в XVII — XVIII вв. — 1955. // Архів Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України — Оп. 2. — Од.зб. 151

гіки Арістотеля. Мабуть, виходячи з цього основного свого зацікавлення, він захопився дослідженням логіки у КМА. Проте свої дослідження він не зумів зробити згідно з тодішніми науковими критеріями, тобто відповідно до марксизму-ленінізму. Таким чином, його твори про КМА не мали тоді жодної перспективи бути виданими, а сам Беляєв згодом у 1954 році був звільненим з інституту, в зв'язку з виходом на пенсію.

Доля Віктора Беляєва і його творів чітко показує, наскільки непросто було в радянський час займатися дослідженням такої ідеологічно незручної царини, як філософія КМА. Тим не менш, спроби вивчати моголянську філософську спадщину не припинилися. У 1961 р. до філософських курсів КМА, насамперед курсу Йосифа Коновича-Горбацького (1639—40), звертається Галина Ломонос-Ровна¹. У 1963 естафету підхопив Ісай Табачников, який у своїй статті «З історії філософської думки в Києво-Моголянській академії першої половини XVIII ст.»² намагався провести порівняння філософських курсів Стефана Яворського і Теофана Прокоповича. Ці дві спроби були досить несміливі. З одного боку автори констатують, що, за словами Табачникова: «Філософський курс [у КМА — М. С.] являв собою середньовічний арістотелізм, омертвлений отцями церкви і західноєвропейськими схоластами і підпорядкований релігії...»³. З іншого боку вони розуміють, що моголянську філософію треба вивчати і якимось чином вписати у загальноприйнятну на той час схему історико-філософського процесу.

Чому радянські дослідники, попри всі складнощі, спричинені марксистсько-ленінською ідеологією, відчували потребу звернення до моголянської філософії? На мою думку було кілька причин. По-перше, в той час було чітке розуміння, що кожен народ повинен мати свою філософію⁴. Дослідники, котрі працювали у цій царині, розуміли, що українська філософія не може зводитися виключно до революціонерів-демократів і Сковороди. Завдяки залученню моголянських текстів історію філософії можна продовжити на два століття вглиб. По-друге, киево-моголянські філософські курси — це пам'ятки академічної філософії. На відміну від художніх творів, найбільшою мірою залучених тоді до української філософії, моголянські тексти — це філософські

¹ Ломонос-Ровна Г. З історії філософії в Києво-Моголянській колегії («Підручник логіки Й. Коновича-Горбацького») // Наукові записки (Інститут філософії АН УРСР) — Т. VII. — 1961. — С. 24—39.

² Табачников І.А. З історії філософської думки в Києво-Моголянській академії першої половини XVIII ст. (Стефан Яворський і Теофан Прокопович) // З історії філософської думки на Україні. — К.: Вид. АН УРСР, 1963. — С. 3—33.

³ Табачников І.А. З історії філософської думки... — С. 5.

⁴ Наприклад, московська «История философии» під редакцією М.А. Динника була написана як історія філософій різних народів. (Див. История философии В 6-х т. / под ред. М.А. Динника. — М.: Изд.-во АН СССР, 1957—65.)

за жанром роботи. По-третє, Києво-Могилянська академія була добре популяризована ще дореволюційними дослідниками, було відомо про її великий внесок у становлення вищої освіти як України, так і Росії. Люди вірили у її славетність, і були переконані, що й її філософія має бути не менш славною. По-четверте, збереженість джерел є досить великою — відомо про майже сотню рукописів могилянських професорів. Навіть якщо припустити, що не всі ці роботи є однаковою мірою оригінальними, все ж таки залишається шанс, що один чи кілька курсів є справді геніальними, і врешті ми знайдемо українських Декарта чи Локка.

Мабуть, у результаті цих чинників у кінці 60-х розгорнувся широкомасштабний проект з дослідження могилянських філософських курсів у Інституті філософії АН УРСР. Про розмах проекту свідчить те, що за участю більше двох десятків спеціалістів було розпочате розшифрування, переклад і дослідження майже десятка філософських курсів могилянських професорів XVII—XVIII ст.

Те, що саме друга половина 60-х виявилася вирішальним моментом для започаткування проекту, схоже, не було випадковістю. По-перше, для творення масштабних дослідницьких проектів потрібна інституційна підтримка. У 1962 році в Інституті філософії відбулася зміна керівництва. На зміну обмеженому, сталіністському гарту, Данилу Острянину, прийшов новий директор — Павло Копнін. Останній був непересічною особою як за своїми організаційними здібностями, так і за філософським хистом. Невідомо, хто подав пропозицію здійснення проекту, але безперечно — без підтримки директора вона була неможливою. По-друге, особа Копніна була визначальною для можливості здійснення задуму ще й в іншому аспекті. В той час реалізація великих проектів у сфері української філософії була небезпечною через можливість звинувачення в українському буржуазному націоналізмі. Копнін був росіянином, хоча й симпатизував українській культурі, тому можливість такого звинувачення була суттєво зменшена.

Робота над могилянськими курсами розпочалася з того, що 1966 році цю тему було призначено як планову для відділу історії філософської і соціологічної думки на Україні. Проте оприлюднення початку роботи відбулося наступного року. 31 березня 1967 року Павло Копнін, Ісай Табачников і Володимир Євдокименко у газеті «Літературна Україна» опублікували статтю «Біля джерел філософської думки», де доводили потребу дослідження могилянської філософської спадщини. Стаття була свого роду «пробним вистрілом», щоб побачити як прореагує громадськість і партійні органи на таке дослідження. Оскільки ніякої негативної реакції не наступило, вирішили продовжувати проект за попередньо узгодженим планом.

Однак фактором стримування був не тільки страх перед партійним контролем, але й відсутність людей, які би могли кваліфіковано провести таке дослідження. Справа в тому, що киево-могилянські філософські курси написані латинською мовою. Рівень знання латини, який мали випускники філософського факультету, був недостатнім, щоб досліджувати і перекладати оригінальні тексти. Тому довелося залучати людей з-поза меж філософського цеху. По-перше, це були молоді випускники класичної філології Львівського університету¹: Мирослав Рогович, Марія Кашуба, Ігор Захара, Іван Паславський, Анатолій Коркішко, Володимир Конзьолка. Частина з них була прийнята до аспірантури Інституту філософії. Кожен з них обрав по одному філософському курсу, який мав перекладати і досліджувати в рамках підготовки кандидатської дисертації. Крім того, було залучено співробітників кафедри класичної філології Львівського університету: в першу чергу Володимира Маслюка і Юрія Мушака. Відтак, за рекомендацією останніх, залучили до перекладу латинських текстів інших знавців латинської мови, які або працювали в інших університетах, або не належали до академічної сфери взагалі: О. А. Січкар, О. С. Компан, Я. М. Гайдукевич, Ф. Й. Луцька, А. Є. Березицький, Б. Г. Яніш, В. Ю. Яніш, І. І. Андрійчук, С. Й. Войтович, П. П. Венгловський, Н. І. Безбородько.

Однак керівництво роботою довірили професійному філософу — Валерії Нічик. Остання на той момент вже більше десяти років працювала в Інституті філософії у відділі діалектичного матеріалізму і до цього схоластичною філософією не займалася. Ініціатори проекту вважали, що для успішності його проведення буде достатньо, щоб знавці латини і філософи співпрацювали разом. Тобто є люди, які знають латину і можуть з неї перекласти, а є люди, які на основі цього перекладу можуть зробити філософське узагальнення.

На думку Валерії Нічик, робити якісь твердження щодо того, якою була могилянська філософія (наприклад, чи була вона схоластичною, чи — ні), можна тільки після того, коли достатній корпус текстів буде розшифрований, перекладений і проаналізований. Мабуть з цим методологічним припущенням пов'язано те, що взялися за переклад одразу майже десятка могилянських курсів.

Перші результати роботи дослідницької групи Нічик почали з'являтися у 1969 році. Тоді у новоствореному часописі «Філософська думка» почали виходити статті під практично незмінною назвою: «Філософія у Києво-Могилянській академії», де публікувалися фрагменти перекладів з могилянських курсів. Всі статті були оформлені за єдиною схемою: спочатку

¹ На той час єдиним університетом на Україні, де була спеціальність «класична філологія», був Львівський університет.

вступна стаття, де розповідалося про автора філософського курсу і його філософські погляди, потім — сам фрагмент тексту. Кожна зі статей була продуктом колективної роботи, де разом із перекладачем і автором передмови виступали спеціальний і філософський редактор. У цій серії вийшли друком фрагменти з філософських курсів: Йосифа Кононовича-Горбацького, Інокентія Гізеля, Стефана Яворського, Теофана Прокоповича, Стефана Калиновського, Михайла Козачинського, Георгія Кониського. Подавалися фрагменти з Логіки, Фізики, Математики, а також і з Риторики.

Проте в середині 1972 року видання серії статей у «Філософській думці» різко припиняється. Причина не була пов'язана з науковим процесом. Справа в тому, що через антирадянську діяльність двох співробітників відділу історії філософської і соціологічної думки на Україні, Василя Лісового і Євгена Пронюка, арештували. Сам відділ було реорганізовано.

Ця подія нанесла суттєвого удару по дослідженнях могилянської спадщини. Тим не менш, дослідження не припиняються. Того ж року виходить друком збірник «Від Вишенського до Сковороди»¹. Матеріал до збірника було зібрано ще до репресій, проте видали його вже за нових реалій.

В наступні роки дослідницькій групі Валерії Нічик вдалося опублікувати низку статей, монографій і перекладів, присвячених різним філософським курсам професорів КМА. Виникає питання, якщо дослідження могилянської філософії були під загрозою звинувачення в українському буржуазному націоналізмі у відносно сприятливі 60-ті, то як їм вдалося уникнути цього звинувачення у період репресій? Справа в тому, що існує деяка відмінність у інтерпретаційних схемах до 1972 року і після. В перший період Києво-Могилянська академія подавалася як елемент історії української філософської думки, у другий момент найчастіше — як *вітчизняної*. При цьому це досить обтічне слово не завжди розшифровували. Після 1972 року КМА дуже часто досліджували у парі з Московською греко-слов'яно-латинською академією. При цьому дослідники часто мали за мету довести єдність поглядів професорів двох академії. Крім того, оскільки багато могилянських професорів після закінчення викладання у академії продовжували свою кар'єру у Росії, їх подавали як спільних україно-російських діячів. Вдавшись до таких «хитрощів», вдалося врятувати проект, і 70—80-ті роки виявилися плідними на дослідження.

Якщо оцінювати дослідницькі здобутки того часу і їх тематику, то поза сумнівом найбільше уваги було присвячено **Теофану Прокоповичу**. Цим могилянським професором найбі-

¹ Від Вишенського до Сковороди (з історії філософської думки на Україні XVI—XVIII ст.). — К.: Наукова думка, 1972.

льшою мірою займалися Валерія Нічик, Мирослав Рогович і Володимир Литвинов. Йому, крім низки статей, була присвячена монографія Валерії Нічик «Феофан Прокопович»¹, а також значна частина її ж монографії «Из истории отечественной философии конца XVII — начала XVIII в.»² та робота Володимира Литвинова «Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України»³. У 1979—81 році вийшов тритомник філософських творів цього мислителя. Крім фрагментів філософського курсу, до нього були включені уривки з Риторики, Математики, історичні праці та листи⁴. Доля цього видання була непростою. Уже в 1969 році Мирослав Рогович пише, що колектив дослідників і перекладачів підготував до друку зібрання філософських творів Прокоповича⁵. Проте, з ідеологічних і бюрократично-фінансових причин, цьому виданню судилося вийти аж десятиліттям пізніше.

Філософією **Георгія Кониського** займалася Марія Кашуба. Цьому професору присвячена її кандидатська дисертація «Філософський курс Георгія Кониського»⁶ і монографія «Георгий Конисский»⁷. Переклад курсу Кониського у повному обсязі був здійснений ще у кінці шістдесятих, і був поданий як додаток до кандидатської дисертації дослідниці. Проте друком він вийшов аж у 1990 році⁸. У 80-х Марія Кашуба зайнялася дослідженням курсів етики у КМА і опублікувала в перекладі на російську тексти багатьох могилянських етичних курсів⁹.

Дослідженням філософського курсу **Стефана Яворського** займався Ігор Захара. Він опублікував дві монографії «Борьба идей в философской мысли Украины на рубеже XVII—XVIII вв. (Стефан Яворский)»¹⁰ і «Стефан Яворський»¹¹. Переклад курсу логіки Стефана Яворського вийшов уже за часів незалежності.

¹ Нічик В.М. Феофан Прокопович. — М.: Мысль, 1977.

² Нічик В.М. Из истории отечественной философии конца XVII — начала XVIII в. — К.: Наукова думка, 1978.

³ Литвинов В.Д. Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України. — К.: Наукова думка, 1984.

⁴ Прокопович Ф. Філософські твори: В 3-х томах. — К.: Наукова думка, 1980—82.

⁵ Філософська думка в Києво-Могилянській академії. Мануйло Козачинський (Книга друга. Про раціональне знання або велику логіку...) / Вступна стаття і переклад з лат. М.Д. Роговича, філос. редакція В.М. Нічик // Філософська думка. — 1969. — № 1. — С. 98.

⁶ Кашуба М.В. Філософський курс Георгія Кониського (З історії філософської думки на Україні в перш. пол. XVIII ст.) / Інститут філософії АН УРСР. Дис. канд. філос. н. — К., 1970.

⁷ Кашуба М.В. Георгий Конисский. — М.: Мысль, 1979.

⁸ Кониський Георгій. Філософські твори: У 2-х томах. — К.: Наукова думка, 1990.

⁹ Памятники этической мысли на Украине XVII — пер. пол. XVIII ст. / Пер. с лат., вст. ст. и примеч. М.В. Кашубы. — К.: Наукова думка, 1987.

¹⁰ Захара І.С. Борьба идей в философской мысли Украины на рубеже XVII—XVIII вв. (Стефан Яворский). — К.: Наукова думка, 1982.

¹¹ Захара І.С. Стефан Яворський. — Львів: Каменяр, 1991.

Ярослава Стратій, що приєдналася до гуртка Нічик у кінці 70-х, найбільше уваги присвятила філософському курсу **Інокентія Гізеля**, зокрема його натурфілософії і психології. Вона опублікувала роботу «Проблемы натурфилософии в философской мысли Украины XVII в.»¹.

Темою кандидатської дисертації Мирослава Роговича був філософський курс **Михайла Козачинського**². Оскільки Козачинський читав філософію у КМА тричі, дослідник концентрується на останньому його курсі.

Крім цих найбільш досліджених філософських курсів, були роботи присвячені іншим могилянським професорам. Курсом **Йоасафа Кроковського** займався Іван Паславський³, курсом **Йосипа Кононовича Горбацького** — Анатолій Коркішко⁴, курсом **Стефана Калиновського** — Віктор Андрушко.

Крім наведених робіт, присвячених конкретним могилянським курсам, була опублікована низка робіт узагальнюючого характеру.

Як бачимо, незважаючи на деякі ускладнення, які виникли на початку 70-х років, протягом наступних двох десятиліть дослідницькій групі Валерії Нічик вдалося досягти, на перший погляд, досить непоганих результатів. Однак, якщо трохи вийти за межі кількісного аналізу і перейти до змістового, то побачимо деякі особливі тенденції у цих роботах.

Як уже зазначалося, сприйняття схоластичної філософії в системі марксизму-ленінізму було різко негативним. Щоб виправдати можливість досліджувати могилянські курси і ввести ці тексти до наукового обігу, довелося доводити їх несхоластичність. Звичайно, довести, що могилянські професори, належачи до чернечого і священничого сану, були матеріалістами, не зовсім просто. Тому дослідники намагалися віднайти в курсах *елементи* матеріалізму, а також пантеїзму чи деїзму. Наприклад Мирослав Рогович, аналізуючи філософський курс Михайла Козачинського, пише:

Наиболее важную роль в его [Михайла Козачинського — М.С.] философских воззрениях играют элементы пантеизма и деизма, определяющие антисхоластические тенденции философии XVIII в., материалистического сенсуализма и, наконец,

¹ Стратий Я.М. Проблемы натурфилософии в философской мысли Украины XVII в. — К.: Наукова думка, 1981.

² Рогович М.Д. Мирозрение М. Козачинского и его место в истории отечественной философской мысли первой половины XVIII в.: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филос. наук. — К., 1978.

³ Див. Паславський І.В. Критика метафізики томізму у натурфілософії Й.Кроковського // Філософська думка. — 1976. — №5. — С. 94—108.

⁴ Філософія в Києво-Могилянській академії. Йосип Кононович-Горбацький (Розділ 9. Предикаменти) / Вступна стаття М.Д. Роговича, пер. з лат. А.А. Коркішка, спец. ред. М.В. Кашуби, філос. ред. В.С. Лісового // Філософська думка. — 1972. — №1. — С. 90—101; Філософія в Києво-Могилянській академії. Йосип Кононович-Горбацький ([Логіка] Другий трактат) / Вступна стаття В.С. Лісового, переклад А.А. Коркішка, спец. і філос. редакція М.Д. Роговича // Філософська думка. — 1972. — №2. — С. 81—93.

раціоналізма, ставшого для Козачинського мостом в епоху Просвітництва¹.

Слід відзначити, що радянські дослідники не доводили, що в курсах професорів КМА немає нічого схоластичного. Вони твердили, що могилянська філософія є перехідною формою між схоластикою і Просвітництвом. Їхнім завданням було відшукати у творах могилянців «прогресивні» елементи. Пошук найчастіше полягав у надінтерпретації, коли вирвані з контексту цитати підставляли у заздалегідь підготовлені схеми.

Крім того, більшість тодішніх дослідників намагалися досить однозначно заперечити вплив «негативних» явищ на могилянську філософію. В першу чергу доводили *нетомістичність* могилянських курсів. Зокрема автори роботи з промовистою назвою «Філософська думка на Україні: правда історії і націоналістичні вигадки» переконують.

Зображувати професорів Києво-Могилянської академії як послідовників Фоми Аквінського може лише людина, яка або ніколи не гортала жодного курсу, прочитаного в академії, або є свідомими фальсифікатором. Звичайно, це не значить, що професори Київської академії зовсім не використовували твори представників другої схоластики, але вони відмежовувались від неї й критикували багатьох її представників².

Можна погодитися, що, справді, могилянські професори не завжди були прихильними до ідей Томи Аквінського чи його послідовників. Але це відбувалося тому, що вони симпатизували іншим конкурентним до томізму напрямкам всередині другої схоластики, найчастіше єзуїтській школі, деколи — скотистській. Проте радянські дослідники могилянської філософії не зовсім добре орієнтувалися у особливостях пізньосхоластичної філософії і поняття «томізм» сприймали з перспективи ХХ ст. Для них томізм — це головна філософська доктрина Католицької Церкви. Вони не враховували, що філософія Томи Аквінського одержала такий статус лише наприкінці ХІХ ст., після енцикліки папи Лева ХІІІ «*Aeterni Patris*». До цього томізм був лише одним з конкурентних напрямів всередині схоластичної філософії, підтримуваний найчастіше домініканцями.

Подібна ситуація з самим поняттям «*друга схоластика*». Дослідники з гуртка Валерії Нічик вживали його виключно в негативному контексті. Вони намагаються відмежуватися від цього явища, тобто, довести, що могилянські курси не належали до другої схоластики. При цьому не дають жодних уточ-

¹ Рогович М.Д. Мирозрєние М. Козачинського... — С. 10.

² Нічик В.М., Горський В.С., Литвинов В.Д. Проти буржуазно-націоналістичного тлумачення розвитку філософської думки на Україні епохи феодалізму // Філософська думка на Україні: правда історії і націоналістичні вигадки. — К.: Наукова думка, 1987. — С. 81—82

нень, що таке друга схоластика, і які погляди філософів, яких до неї зараховують.

Ще одним, поза сумнівом, лайливим словом було «єзуїти». Їх сприймали як «войовничий загін католицизму» і будь-яку подібність між концепціями, висловлюваними представниками цього ордену, і могилянцями зазвичай намагалися різко заперечити:

В лекционных курсах киевских профессоров заметна постепенно возрастающая тенденция к критике догматизма, авторитаризма, свойственных схоластике. [...] Этот вывод подтверждается и общей критической направленностью лекционных курсов многих киевских профессоров против представителей так называемой второй схоластики — Арриаги, Васквеза, Овиедо, Толетто, Суареца и иных, особенно томистов, философские учение которых использовалось иезуитами и Ватиканом¹.

При цьому деколи доходило до кумедних ситуацій. Наприклад, Ігор Захара, аналізуючи курс Стефана Яворського, знаходить у ньому номіналістичні тенденції. На основі цього доходить до думки: «Докладно проаналізувавши трактат Стефана Яворського можна зробити висновок, що вчений належить до прихильників номіналізму Скота та Оккама»². Насправді, Дунс Скот ніколи номіналістом не був, на противагу до філософів-єзуїтів Педра Уртада де Мендоси, Франсиска де Овіеда, Родріга де Арріяги, часто цитованих як у курсі Яворського, так і в інших могилянських курсах. Однак вплив останніх краще було оминати, та зацентувати свій аналіз на понятті «номіналізм», адже за твердженням Маркса і Енгельса: «Номинализм является первым выражением материализма». См. : Маркс, Енгельс, Соч. Т. 2. — С. 142»³.

Задля справедливості слід зазначити, що заперечення впливу єзуїтської філософії не завжди було однаковим. Якщо звернутися до досліджень Ігоря Захари, то можна помітити, що у 1971 році, коли умови були відносно сприятливіші, попри деякі застереження, він визнає, що Стефан Яворський був під певним впливом філософії єзуїтів. Проте у своїй книжці 1977 року цю думку заперечує: «Часто профессор [Яворский] обращается к философскому наследию Аквината, однако отношение С. Яворского к Аристотелю отличается от интерпретации философского наследия Стагирита философами-иезуитами»⁴.

¹ Ничик В.М. Роль Киево-Могилянской академии в развитии отечественной философии // Философская мысль в Киеве. Историко-философский очерк. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 117.

² Захара І.С. Курс психології Стефана Яворського // Від Вишенського до Скороди (з історії філософської думки на Україні XVI — XVII ст.). — К., Наукова думка, 1972. — С. 95.

³ Захара І.С. Борьба идей... — С. 105.

⁴ Захара І.С. Борьба идей... — С. 37.

Як бачимо, розвиток проекту дослідження Києво-Могилянської філософії у радянський час, особливо після 1972 року, відбувся завдяки суттєвій «жертві»: пристосування результатів досліджень до панівної ідеології. Однак чи варто це сприймати виключно як «кон'юнктурність» дослідників? На мою думку, це не зовсім так. Перш за все, дослідники були виховані у марксистській філософії. Її сприймали, так би мовити, зсередини. Коли, наприклад, доводили несхоластичність могилянських курсів, то не робили жодного насильства над собою. Для них схоластика справді була негативним явищем в історії філософії. Крім того, їм бракувало знань у сфері другої схоластики. Такі безперечні тогочасні авторитети, як Франсиско Суарес, Бартоломео Мастрі чи Йоан від Святого Томи, для них були порожніми іменами. В Радянському Союзі було дуже мало добрих досліджень, присвячених схоластичній філософії, тим більше схоластиці XVI-XVIII ст. Крім того, друга схоластика як явище інтелектуальної історії погано вписувалася в загальноприйнятую тоді не тільки в марксизмі, але й на Заході схему розвитку філософії. Схоластична філософія вважалася особливою формою мислення, що характерна для західно-європейського Середньовіччя. Епоха Ренесансу, яка справді протиставляла себе Середньовіччю, на їхню думку, покінчила зі схоластикою. Століття XVII—XVIII — це не час для схоластики, це вже пора новочасної філософії: раціоналізму у континентальній Європі і емпіризму на Британських островах. Тому й не дивно, що, наприклад, Валерія Нічик порівнює ідеї могилянських професорів то з Гобсом, то зі Спінозою, то з Декартом¹. Більшість тогочасних дослідників не враховували, що у навчальних закладах по всій Європі аж до середини XVIII ст. домінувала схоластика. А раціоналізм і емпіризм розвивався в позаакадемічних гуртках інтелектуалів. Таким чином, києво-могилянську філософію вивчали поза її природним контекстом, що не могло не позначитися на результатах дослідження.

Якщо оцінювати результати роботи дослідницької групи Валерії Нічик, виникає питання, чи їхні здобутки мають якусь об'єктивну цінність і яке їх значення на сьогоднішній момент. На жаль, доводиться констатувати, що ці роботи мають здебільшого історичну вартість. З них можна більше довідатися про радянську філософію, ніж про могилянську. Можливо, тут нема нічого дивного, історія філософії, як будь-яка наука, розвивається так, що наступні дослідження перекреслюють попередні. Однак безперечним здобутком Валерії Нічик і її колег є інституціоналізація досліджень могилянської спадщини. Тепер практично ні в кого не виникає питань про доцільність дослідження цих текстів у межах історії української філософії.

¹ Нічик В.М. Из истории отечественной философии... — С. 23.

У советский период, особенно с 1969 по 1991 г., осуществлено много исследований моголянских курсов философских профессоров. Задача данной статьи — проследить историю этих исследований и оценить их результаты. В статье установлено, что марксистско-ленинская идеология значительно влияла на оценку философии киево-могилянских профессоров. Тем не менее, исследования того времени значительно способствовали легитимизации изучения киево-могилянского наследия как отрасли истории украинской философии.

Ключевые слова: Киево-Могилянская академия, философские курсы, схоластика, советская философия, марксизм-ленинизм

At the Soviet time, especially since 1969 until 1991, there were a number of researches into the Mohylian philosophical courses. The article is devoted to tracing the history of those studies and assessing their results. It concludes that the Marxist-Leninist ideology strongly influenced Soviet studies of Kyiv Mohyla Academy. However, those researches significantly contributed to legitimizing this branch of the history of philosophy in contemporary Ukraine.

Key words: Kyiv Mohyla Academy, philosophical courses, scholasticism, Soviet philosophy, Marxism-Leninism

*Стаття надійшла до редколегії 27.12.11,
прийнята до друку 09.02.12.*